

**ФЕНОМЕН «РЭАЛЬНАГА ВЫМЫСЛУ» Ў РАМАНАХ
Э.-Э. ШМІТА «ЕВАНГЕЛЛЕ ПАВОДЛЕ ПІЛАТА»
І Л. РУБЛЕЎСКОЙ «СУТАРЭННІ РОМУЛА»**

Характэрнай асаблівасцю літаратурнага працэсу ХХ–ХХІ стст. з’яўляецца актывізацыя розных форм умоўнасці, што вядзе да крышталізацыі сэнсу. Праз зварот да міфатворчасці, сімвалічных вобразаў і абставін, фантастыкі творца атрымлівае мажлівасць выявіць універсальнасць канкрэтнага, штодзённага, суаднесці сучаснае і вечнае. У той жа час аўтар уводзіць у мастацкую прастору маркеры рэальнасці, каб засведчыць «сапраўдасць» створанага свету і даць чытачу ўбачыць у ім свой індывідуальны досвед.

Прытым, што фікцыянальнасць^{*} разглядаецца як адна з вызначальных рыс мастацкага аповеду, вымысел у літаратурным творы апеллюе акурат да рэальнасці: «лепшыя прыдуманая гісторыя апавядаюць якраз пра рэальнасць» [2]. Больш за тое, менавіта фантазія, уяўленне, як і наратыўная форма сцвярджаюцца сродкамі дасягнення гістарычнай праўды [гл.: 2]. На гэтай гульні факта і фікцыі і пабудаваны феномен «рэальнага вымыслу». Зразумела, мастацкі тэкст не аднаўляе рэчаіснасць, але мадэлюе новую, мастацкую рэальнасць: па В. Шміду, «вымысел (fictio)... — гэта мастацкая канструкцыя магчымай рэальнасці» [1]. Тым не менш літаратурную камунікацыю, аснову якой складае ўмоўнае пагадненне аўтара і чытача, забяспечваюць і фрагменты рэальнасці, уведзеныя ў тэкст, якія дазваляюць чытачу суаднесці фіктыўны свет мастацкага твора з уласнай рэальнасцю (пад рэальнасцю мы разумеем не толькі свет фізічных аб’ектаў, але і сацыяльны, псіхалагічны, культурны і эстэтычны досвед чалавека). Чым больш чытач «укараняецца» ў мастацкім свеце за кошт пазнаваемых сацыяльна-гістарычных, псіхалагічных і культурных сведчанняў рэальнага, тым большую свабоду фантазіі можа дапусціць аўтар. Такім чынам, феномен «рэальнага вымыслу» прадугледжвае канструяванне фіктыўнага свету з «аскалепкаў» рэальнага досведу.

Мастацкі вопыт апошніх гадоў яскрава сведчыць пра своеасаблівае «пераадкрыццё» рэальнасці ў літаратуры. Пасля дзесяцігоддзяў ігнаравання рэальнага (нагадаем постмадэрнісцкую гульню з сімулякрамі) і пісьменнікі, і крытыкі канстатуюць плённасць звароту літаратуры да рэальнасці: «Замест таго, каб па кавалачках ствараць непраўдападобны вымысел, сучасная літаратура-даследчыца выбудоўвае свой аповед на аснове няпэўных і няпоўных уражанняў досведу» [3, с. 262]. Але, зразумела, гэты зварот да рэальнасці ўзбагачоны постмадэрнісцкім досведам адкрытай дэманстрацыі сваёй «створанасці», што не ў апошнюю чаргу выяўляецца праз выкрыванне фікцыянальнай прыроды твора. Такім чынам адметнай рысай сучаснага «рэальнага вымыслу» аказваецца адмысловая гульня фактам і фікцыяй: балансуючы паміж уяўным і рэальным, аўтар прапануе чытачу магчымасць «пазнаць фіктыўны свет», але не

^{*}Згодна з канцэпцыяй В. Шміда, трэба разводзіць паняцці «фікцыянальны» і «фіктыўны»: калі «фікцыянальны» «характарызуе спецыфіку тэксту», то «фіктыўны (або выдуманый) тычыцца анталагічнага статуса адлюстраванага ў фікцыянальным тэксце» [1].

дае спраўдзіцца чытацкім «чаканням» і крок за крокам абвяргае «эфект рэальнасці». Аўтарскія стратэгіі «рэальнага вымыслу» ўключаюць як агульналітаратурныя прыёмы, перадусім гэта гульня з жанравымі канвенцыямі — «дамоўленасцямі, якія існуюць у свядомасці пісьменнікаў і чытачоў» [4, с. 11] (актыўнае ўзаемадзеянне рэальнага і прыдуманнага вызначае жанравыя формы фікцыянальных аўта- і біяграфій, псеўдадземеуараў, гістарычнага рамана, анты-утопіі, рамана-рэпартажа, так званай «літаратуры сведчанняў», рамана-апокрыфа), так і прыёмы індывідуальна-аўтарскія, абумоўленыя пэўнай мастацкай задачай.

Факт і фікцыя цесна пераплеценыя ў мастацкім свеце раманаў «Евангелле паводле Пілата» (2000) французскага аўтара Э.-Э. Шміта, які да шматлікіх літаратурных версій евангельскіх падзей дадае ўласнае бачанне гісторыі Хрыста, і «Сутарэнні Ромула» (2010) беларускай пісьменніцы Л. Рублеўскай, якая праз прызму міфа пра братоў Ромула і Рэма паказвае лёсы розных пакаленняў беларусаў ад часоў Вялікага княства Літоўскага да сучаснасці. Мэтаю прапанаванага даследавання з'яўляецца вызначэнне агульнага і адметнага ў стратэгіях «рэальнага вымыслу» Э.-Э. Шміта і Л. Рублеўскай на матэрыяле вышэйназваных раманаў.

Сама назва твора Э.-Э. Шміта «Евангелле паводле Пілата» адсылае чытача да традыцыі раманаў-апокрыфаў. Сюжэтай крыніцай апошніх з'яўляюцца евангеллі і апокрыфы, якія на сённяшні час разглядаюцца як гістарычныя дакументы, што сведчаць пра жыццё і вучэнне Ісуса, але пры гэтым сама жанравая аснова апокрыфа мае фікцыянальную прыроду [гл.: 5]. Узаемадзеянне факта і фікцыі ёсць адна з жанраўтвараючых рыс рамана-апокрыфа.

Фантазія Э.-Э. Шміта грунтуецца на фактах, адноўленых як з кананічных, так і з некананічных евангельскіх тэкстаў. Кампазіцыя шмітаўскага твора складаецца з дзвюх адносна самастойных частак: першая частка «Пралог» азначана як «споведзь асуджанага на смерць у вечар яго арышту» і ўяўляе сабою унутраны маналог Хрыста, дзе ён распавядае пра шлях да Галгофы, прычым дакладна вызначаюцца месца і час аповеду — гэта так званае Гефсіманскае маленне ў ноч перад арыштам. Пралог выяўляе жанравыя структуры фікцыянальнай аўтабіяграфіі (праблема асобнага самавызначэння, спавядальнасць, сумяшчэнне разначасавых пластоў). Хрыстос у рамане Э.-Э. Шміта — асоба ў сітуацыі экзістэнцыяльнага выбару.

Другая частка рамана — дэтэктыўная гісторыя ў форме эпісталарыя. Як бачым, фрагментарнасць аповеду ўзмацняецца рознасцю наратыўных стратэгій дзвюх частак. Традыцыйна эпісталарый з'яўляецца адным з прыёмаў верыфікацыі мастацкага свету: ліставанне Пілата са сваім родзічам павінна сведчыць пра «сапраўднасць» зафіксаваных падзей. Пілат, упэўнены ў існаванні «адной праўды», заснаванай на фактах, праводзіць уласны вышук цела Хрыстова, што павінна аднавіць парушаны парадак свету і зацвердзіць уладу рацыяналізму і логікі. Але кожнае рацыянальнае тлумачэнне Пілата (і выкраданне цела, і ілжэсведчанні, і «несапраўдная» смерць Хрыста, і наяўнасць у яго дваініка), церпіць паразу, а гэта ставіць пад сумненне перспектыву аднаўлення першаснай цэласнай карціны свету. Такім чынам, Пілат са старонняга назіральніка

становіцца героем, уцягнутым у падзейны ланцуг, а выкрыццё тайны замяняецца працэсам асобных пошукаў, што характэрна для так званага экзістэнцыяльнага дэтэктыву.

У рамане Э.-Э. Шміта адбываецца псіхалагізацыя евангельскай гісторыі, ўвогуле ўласцівая літаратурным апокрыфам XX ст. Аб'ядноўвае разнародныя часткі аповеду не толькі асоба Хрыста, а перадусім псіхалагічная рэальнасць кожнага з апавядальнікаў, у якой чытач беспамылкова пазнае сумневы і ваганні чалавека мяжы XX–XXI стст., што прагне Абсалюту ў эпоху татальнага рэлятывізму.

Лісты Пілата сведчаць пра тую духоўную рэвалюцыю, якая адбываецца ў яго свядомасці і пра якую так настойліва даводзіць у першай частцы Хрыстос. Рэальнасць — гэта не толькі факты, але і духоўная прастора, дзе адбываюцца самыя радыкальныя змены рэчаіснасці.

Французскі пісьменнік парушае «літару» гісторыі, дадаючы да агульнавядомых евангельскіх падзей шмат народжанага ўласнай фантазіяй, але вымысел французскага пісьменніка мае псіхалагічнае абгрунтаванне — гэта сапраўды тое, што магло быць (успаміны пра дзяцінства, палёты ў сне, сяброўства, першае каханне і зразумелае кожнаму чалавеку жаданне быць шчаслівым). Шміт бліжэй за іншых інтэрпрэтатараў новазапаветнай гісторыі да «духу» біблейскіх тэкстаў: ён пачынае аповед пра Ешуа-чалавека і праз адкрыты фінал рамана пакідае чытача сам-насам з развагамі пра Боскую сутнасць Хрыста.

Між іншым, найбольш значныя для хрысціянскай свядомасці эпізоды Пакут Хрыстовых утвараюць свайго роду разрыў паміж дзвюма часткамі: Хрыстос даводзіць свой аповед да моманту арышту, ліставанне Пілата прыходзіцца на час пасля ўкрыжавання Хрыста. Але ўсе асноўныя моманты (арышт, суд, панашэнне, укрыжаванне, смерць, зняцце з крыжа) аказваюцца ўсё ж адноўленымі і праз зафіксаваныя ў лістах сведчанні іншых персанажаў (Язэпа з Арымафеі, Ірадзіяды, Саламеі, Клаўды Пракулы), і праз рэтраспектыўны погляд на згаданыя падзеі самога Пілата. У стратэгію «рэальнага вымыслу» Шміта ўваходзіць і «эфект пазнавання» чытачом сацыяльнага досведу: палітычныя інтрыгі вакол Хрыста досыць празрыста суадносяцца з сучаснымі палітэхналогіямі, чаму ў немалой ступені садзейнічае манера Шміта асучасніваць тагачаснае грамадскае жыццё.

Раман-апокрыф Э.-Э. Шміта — адна з мажлівых версій унутраных пошукаў Хрыста, бо Ісус «падае нам знак сваёй гісторыяй, але пакідае нам свабоду тлумачыць гэты знак» [6, с. 203]. Насамрэч гэта раман і пра выбудоўванне ўласнай ідэнтычнасці, і пра разуменне і прыняцце ідэнтычнасці Іншага: «мы ніколі не бачым іншых такімі, якімі яны ёсць» [6, с. 198]. У «Евангеллі паводле Пілата», як і ў іншых творах Шміта, кожны герой знаходзіць адказы на пытанні да Бога ў сваёй свядомасці. Шміт прапануе чытачу адкрыць новыя вымярэнні ў знаёмай гісторыі.

Калі «рэальны вымысел» Шміта выпявае найперш з культурнага, псіхалагічнага і сацыяльнага досведу чытача, то беларуская пісьменніца Л. Рублеўская стварае фіктыўны свет, актыўна ўводзячы ў яго гістарычныя рэаліі. Сама Людміла Рублеўская сцвярджае, што «пісьменнік, як сарока, усё

цікавае, усе назіранні, свой жыццёвы досвед цягне ў кнігі» [гл.: 6]. Трэба адзначыць, што стварэнню мастацкіх тэкстаў Л. Рублеўскай папярэднічае руплівая праца ў архівах: з шэрагам імёнаў дзячоў беларускай культуры, пра якіх Людміла Іванаўна напісала артыкулы, мы потым сустракаемся на старонках яе раманаў (Язэп Лёсік, Язэп Пушча, Ядвігін Ш.).

У «Сутарэннях Ромула» прыдуманая героі згадваюць гістарычных асоб і рэальныя абставіны іх жыцця: выкладчыкаў БДУ У. М. Ігнатоўскага і Я. Ю. Лёсіка, акадэміка В. Ластоўскага, пісьменнікаў М. Зарэцкага, М. Чарота, А. Дудара. Дарэчы рэальныя постаці сапраўды толькі згадваюцца, каб засведчыць «сапраўднасць гісторыі». З той самай мэтай аўтарка «насычае» мастацкую прастору твора рэальнымі гістарычнымі падзеямі (пуск першага ў Мінску трамвая, пажар на навагоднім балі ў клубе імя Дзяржынскага 3 студзеня 1946 г. і г. д.) і дакладнай тапаграфіяй мінскіх вуліц, уводзіць у аповед фрагменты судовых дакументаў часоў Вялікага Княства Літоўскага і старажытнага тастаменту, абвесткі з лонданскіх газет XVIII ст., цытаты з падарожных нататкаў XVI ст. «Перэгрынацыі або кароткае і сціслае апісанне вандраванняў» Генрыха Вольфа з Цюрыху, «Няўчасных думак» Максіма Горкага і «Камсамольскай праўды», вершы Я. Купалы, У. Дубоўкі і У. Караткевіча. Такім чынам, апеляцыя да культурнага досведу чытача таксама займае ў «рэальным вымысле» Л. Рублеўскай значнае месца (алюзіі і рэмінісцэнцыі на антычныя, кельцкія і скандынаўскія міфы, фальклорнае паданне пра зніклую царкву, колы Дантавага пекла і г. д.). Дарэчы, сюжэтную матрыцу многіх твораў Л. Рублеўскай складаюць агульнавядомыя гісторыі (тыя ж антычныя міфы, сярэднявечныя «скокі смерці», «Дэкамерон» Бакачча).

Пры гэтым Л. Рублеўская адкрыта дэманструе фікцыянальны характар мастацкага дыскурсу, на што працуюць і трансфармацыя жанравых кодаў гістарычнага, авантурна-прыгодніцкага, гатычнага раманаў, і сумяшчэнне ў прасторы твора разначасавых плыняў (сучаснасць, першыя пасляваенныя гады, рэпрэсіі 1920–1930-х гг., падзеі грамадзянскай вайны, паўстанне 1863 г. і падзеі XVI ст.) і самарэфлесіўнасць твора (у «Сутарэннях Ромула» асэнсоўваецца працэс стварэння самога рамана). Дарэчы, цікава, што метараманныя тэхнікі, якія найперш і выкрываюць фікцыянальнасць мастацкага свету, у гэтым рамане наўпрост звязаныя з рэчаіснасцю. Стваральнік беларускага фэнтэзі Вячка Скрыніч прапануе каханай дзяўчыне стаць гераіняй напісанага ім рамана, каб «пражыць» яго. І засведчвае тое, што яна ўжо ўвайшла ў Вялікую Гульню, цытаваннем рукапісу свайго рамана. У творы Скрыніча апісваецца рэальнасць, толькі што перажытая Асяй, калі яна ўбачыла на выставе жаночы партрэт пачатку XIX ст. — дакладную сваю копію: «Так мусіла быць, бо я так я напісаў» [7, с. 266]. У адным з інтэрв'ю Рублеўская ўзгадвае, што гэты сюжэтны ход быў падказаны самім жыццём: ёй параілі «схадзіць у музей, бо там выстаўляецца партрэт яе дачкі Веранікі. Сапраўды, шляхцянка Патоцкая была «як дзве кроплі вады падобная да Веранікі» [гл.: 6].

Пытанне «Што ёсць ісціна?» мае для Рублеўскай сацыяльна-гістарычную скіраванасць: у сваіх артыкулах аўтарка выкрывае фальсіфікацыю дакументаў падчас масавых рэпрэсій 1930-х гг., даводзячы, што у таталітарным

грамадстве архіўныя сведчанні губляюць свой бездакорны статус крыніц аб'ектыўнай інфармацыі. У супрацьвагу гэтаму менавіта створаная пісьменніцкай мастацкай рэальнасць набывае гістарычную каштоўнасць як адна з мажлівых версій «таго, што магло быць».

Такім чынам, «рэальны вымысел» у творах Э.-Э. Шміта і Л. Рублеўскай зыходзіць з імкнення перастварыць рэальнасць сучаснага чалавека. Пэўная розніца ў стратэгіях французскага і беларускага аўтараў тлумачыцца камунікатывнай устаноўкай кожнага з іх. Шміт не абцяжарвае маркёры рэальнасці прывязкай да пэўных каардынат — на першы план для французскага пісьменніка выходзіць сэнс экзістэнцыяльных пошукаў яго герояў, а не іх месца і час (яго «рэальны вымысел» не ўкаранёны ў гістарычныя, геаграфічныя, нацыянальна-культурныя абставіны), то бок ён свядома выходзіць на ўніверсальны чалавечы досвед (што асабліва яскрава выяўляецца ў яго «Цыкле нябачнага», прысвечаным сусветным рэлігіям). Л. Рублеўская ж стварае ўласны нацыянальна-гістарычны міф з разлікам найперш на беларускага чытача, і гэта абумоўлена гістарычнымі і культурнымі запатрабаваннямі часу: нам патрэбна адчуванне гісторыі, патрэбна разуменне, хто мы і адкуль мы.

Літаратура

1. Шмид, В. Нарратология [Электронный ресурс] / В. Шмид. — 2009. — Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/shmid/index.php. — Дата доступа: 27.04.2013.
2. Кар, Д. История, художественная литература и человеческое время [Электронный ресурс] / Д. Кар // Философия и общество. Выпуск № 1 (61). — 2011. — Режим доступа: <http://www.socionauki.ru/journal/articles/131881/>. — Дата доступа: 10.10.2013.
3. Виар, Д. Литература подозрения: проблемы современного романа / Д. Виар / Иностранная литература. — 2012. — №11. — С. 257–269.
4. Киреева, Н. В. Постмодернистская литература США: особенности жанровой поэтики / Н. В. Киреева. — Благовещенск, 2013.
5. Серебрякова, Л. В. Роман-апокриф как литературный феномен: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.08 / Л. В. Серебрякова. — Екатеринбург, 2012.
6. Шміт, Э.-Э. Евангелле паводле Пілата / Э.-Э. Шміт. — Мінск, 2012.
7. «Сутарэнні Ромула» прэзентавалі ў кнігарні «логвінаў» [Электронный ресурс]. — 2012. — Режим доступа: <http://lit-bel.org/by/news/3048.html>. — Дата доступа: 15.09.2013.
8. Рублеўская, Л. Сутарэнні Ромула / Л. Рублеўская // Сутарэнні Ромула: раманы / Л. Рублеўская. — Мінск, 2012. — С. 245–517.

Анна Завадская (Мінск)

МЕЖТЕКСТОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ ФРАГМЕНТОВ БИБЛИИ И РОМАНА М. ТУРНЬЕ «КАСПАР, МЕЛЬХИОР И БАЛЬТАЗАР»

В романе современного французского писателя М. Турнье «Каспар, Мельхиор и Бальтазар» представлены аспекты прихода в мир, жизни и учения Господа Иисуса Христа, воспринятые через призму видения мира четырех волхвов-царей, главных персонажей.

Важное место в произведении отведено библейским реминесценциям и аллюзиям, всевозможным параллельным синтаксическим конструкциям и пара-